

1

Cum a salvat I.G. Duca tezaurul de pictură religioasă a lui N. Grigorescu de la Manastirea AGAPIA Dan DULCIU¹

Cu prilejul unor cercetări făcute la Arhivele Naționale Istorice Centrale de la București am descoperit în dosarele fondului Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice următoarea telegramă cifrată:
TELEGRAMĂ²

URGENTĂ CU PRECĂDERE LT. I. G. DUCA MINISTERUL CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNI PUBLICE IASSI Nr.7963 31.07.1917 FR TG NEAMTZ 161 79 1078 1230 8490-7798 5255 7687 8638 2872 8919-5527 6578 ȘI 9455-3281-1638 DE 6439-0641 DE 8168 1782, PÂNĂ ÎN PREZENT NU S-A LUAT NICI O MĂSURĂ. OPINEZ A SE 0364 TOT CE SE POATE 0364, ESTE NEVOIE DE SPECIALIȘTI PENTRU 2373 ȘI 0364 ȘI DE ORDINE DATE PE CALEA ECLESIASTICĂ. VĂ ROG LUATZI MĂSURI CÂT MAI URGENT= COMISARUL GUVERNULUI DE LÂNGĂ CORPUL2 AL ARMATEI 9 IMPERIALE RUSE. COMISAR GUVERN. C.N. POPP 932.

Acest document prezintă un interes aparte, atât de ordin cultural cât și privitor la istoria criptografiei românești. El este o dovadă indirectă, dar convingătoare, care atestă că marele om de stat I.G. Duca, al cărui tragic sfârșit – asasinarea pe peronul gării regale de la Sinaia - a însângerat istoria vieții politice românești, a contribuit la salvarea de la pieire a unor prețioase opere de artă, obiecte de patrimoniu, în timpul primului Război Mondial. Descifrarea acestei telegrame codificate parțial dezvăluie următorul text clar: "Mănăstirile din județul Neamț au obiecte icoane și picturi de Grigorescu de mare valoare. Până în prezent nu sa luat nici o măsură. Opinez a se ridica tot ce se poate ridica. Este nevoie de

¹ (Dan Toma Dulciu 14.03.2014)

² Telegramă cifrată către mănăstirile din Jud. Neamț pentru lucrurile și picturile lui Grigorescu, aflate acolo; ANIC, Fond MCIP, 547/1917, Doc 452, Mapa 8, Fasc. 72

specialiști pentru alegere și ridicare și de ordine date pe calea eclesiastică. Vă rog luați măsuri cât mai urgent.....” Conținutul depeșei de mai sus menționează două nume de rezonanță în istoria modernă a României: pictorul N. Grigorescu și omul politic I.G. Duca.

Pentru a înțelege semnificația acestui document istoric credem de cuviință să evocăm pe scurt date semnificative din biografia pictorului N. Grigorescu (1838 - 1907), respectiv I.G. Duca (1879 -1933). Armata română a folosit în mod curent codul ca mijloc de secretizare a informațiilor secrete în timp de război. Cf. Vasile Măierean, Dan Dulciu, O istorie a Criptologiei Românești, București, 2010, Editura RAO.

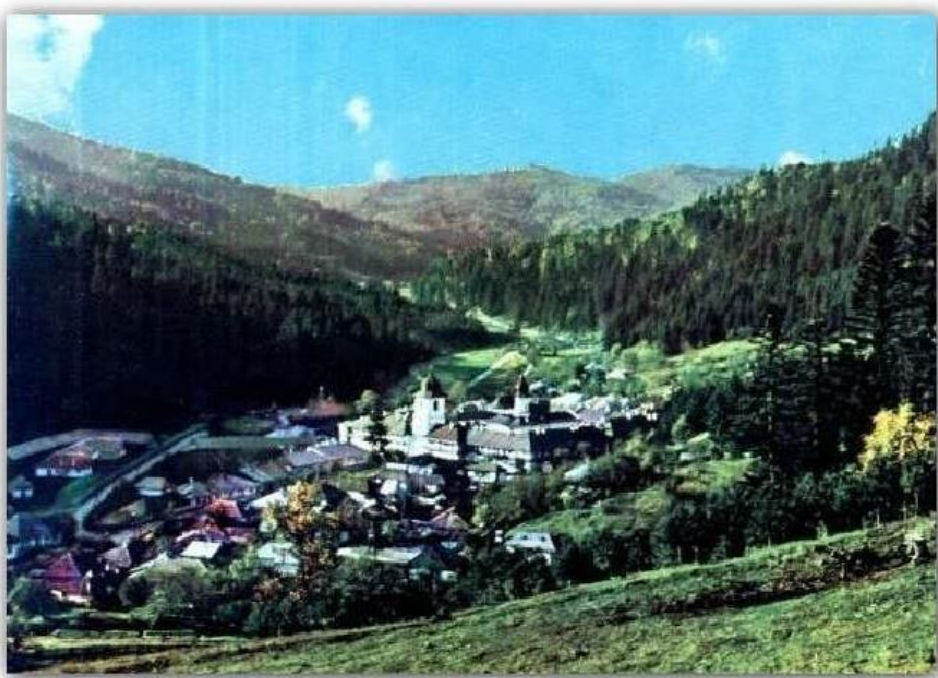
La data de 01.10.1910 Al. Vlahuță oferă tiparului volumul Pictorul N. I. Grigorescu, fiind pe piață în cursul anului următor. De remarcat că volumul Al.

Vlahoutza, *N. I. Grigorescu, Sa vie et son oeuvre, Traduit du roumain de Leo Bachelin, Socec, Bucarest, 1911*, o valoroasă ediție în limba franceză (275 pag), având 20 fotografurii, 272 fototipii și 17 zincotipii, reprezintă și în zilele noastre una dintre cele mai apreciate lucrări bibliofile, cu un preț de piață de 6000 lei; O ediție de largă răspândire este Al. Vlahuță, *Pictorul N.I. Grigorescu – Viața și opera lui*, Comentată de I.D. Ștefănescu, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1939;

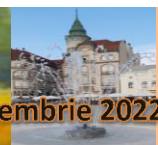
N. Grigorescu Nicolae Grigorescu (1838 - 1907) și - a început ucenicia artistică de la vârsta de 10 ani, în atelierul lui Anton Chladek, pictor ceh, cu studii de artă la Milano, originar din Banat, dar stabilit la București. Maniera clasicistă a mentorului său, ce nu refuza a picta chiar și tablouri cu caracter religios, și-a lăsat amprenta supra tânărului său elev, care zugrăvea About Author. El devine chiar prefect al Poliției Capitalei, în timpul ocupației în amice (30.11.1916 - 12.01.1918 și 08.05 - 01.11.1918), însă faptele sale au fost ulterior apreciate ca gesturi de trădare și colaboraționism.

În vara anului 1917 situația de pe fronturile din Moldova agravându-se, responsabilii români sunt copleșiți de teama ca întreaga avuție a țării să nu încapă pe mâinile invadatorilor. De aceea, la îndemnul aliaților și la stăruințele lui Kerenski se decide evacuarea tezaurului aflat la Iași. Dar unde? În Anglia era imposibil, drumul pe uscat era exclus iar ruta pe mare era riscantă, fiindcă submarinele germane mișunau în Marea Nordului. În plus, asigurarea cerută în astfel de situații ar fi fost peste măsură de mare. Rămânea o singură soluție: depunerea obiectelor de valoare la Moscova. Îndeplinindu-se toate formalitățile de predare-primire și transport, protocolul transferului tezaurului la Moscova a fost întocmit și iscălit de Nicolae Titulescu, în calitate de Ministru de Finanțe. Atunci, în anul 1917, au fost trimise la Moscova stocul de aur al Băncii Naționale, valorile Casei de Depuneri, ale Creditelor Funciare și Urbane, ale multor bănci particulare, faimoasele obiecte bisericesti trimise de Tzigara-Samurcaș la Iași în momentul evacuării Munteniei, tablourile din muzee, într-un cuvânt tot ce era mai valoros.

În memoriile sale, I.G. Duca recunoaște cu amărăciune că, în iureșul evenimentelor, din exces de zel, a făcut trei greșeli, pe care le regretă enorm: includerea în lotul ce urma să plece la Moscova a excepționalei colecții a lui Vasile G. Morțun, a tablourilor de valoare ale Dr. C. I. Angelescu, precum și a manuscriselor muzicale ale lui George Enescu. Ca o ironie a sorții, în timpul primului Război Mondial, bisericii Mănăstirii Ciorogârla, ctitorie strămoșească, locul unde este îngropat și fiul său, poetul Sandu Tzigara-Samurcaș, i-au fost rechiziționate clopotele și date la topit de către armata germană. În colecția lui V. G. Morțun se aflau cele mai valoroase tablouri ale unor pictori români, adunate cu răbdare timp de mulți ani. Aceasta conținea portrete de Aman, cele mai frumoase pânze semnate de Luchian, Andreescu,

Mănăstirea Agapia - Vedere generală

Mirea, dar mai ales picturi semnate de N. Grigorescu, dintre care se remarcă portretul unui Polizu-Micșunești. Aceeași soartă a avut-o și colecția Kalinderu.

Cât privește pe Morțun, acesta a insistat personal să fie salvată colecția sa de tablouri, sub cuvânt că o va lăsa statului român, la moartea sa. Totuși, în urma decesului lui Vasile G. Morțun, intervenit în anul 1919, nu s-a descoperit nici un testament sau act de donație, astfel încât, juridicește, tablourile au rămas fiicei sale, doamna Matei Sassu. La fel s-au petrecut faptele și cu George Enescu, care a intervenit în persoană să se transporte în afara țării manuscrisele din perioada de început a carierei sale de compozitor. Astfel, ele au ajuns la Moscova, în depozitul de la Kremlin. În ceea ce privește faimoasa colecție a dr. C.I. Angelescu, ministru al lucrărilor publice (1914 –1916) și coleg de partid cu I.G. Duca, aceasta a fost inclusă, din dispoziția lui I.G. Duca, în rândul colecțiilor ce trebuiau evacuate pe teritoriul Rusiei, deși posesorul ei nu a solicitat aceasta. În lunile ianuarie-aprilie 1917, în timp ce guvernul și regele se aflau la Iași, dr. C. I. Angelescu se găsea în refugiu la Odesa. Despărțindu-se de familie, revine în țară în timp ce aceasta, rămâne în Rusia până în luna Iulie, de unde, pe rute ocolitoare (Suedia, Norvegia, Anglia) ajunge în Franța. În bagajele familiei era o parte din faimoasa colecție de tablouri a dr. C.I. Angelescu, salvată astfel: Prin căsătoria cu Virginia Constantinescu-Monteoru, fiica milionarului Grigore Monteoru, dr. C.I. Angelescu a devenit proprietarul stațiunii balneare Sărata Monteoru, al unor terenuri petrolifere și bunuri imobiliare din zona Buzău.

Ca o fatalitate, manuscrisele muzicale enesciene, scrisori și documente personale, mii de pagini, au ars în decembrie 1989, în crima neroniană de la Biblioteca Centrală Universitară. N. Iorga a cerut personal ca o parte din caietele sale să fie incluse în transportul ce pleca cu tezaurul românesc la Moscova. (Cf. Gheorghe I. Florescu, *Corespondența personală a lui N. Iorga (II)*, în *Convorbiri Literare*, Iunie, 2003.

În colecția lui V.G. Morțun se aflau tablouri de Nicolae Grigorescu, Ștefan Luchian, Theodor Amman, Ion Andreescu, C. D. Rosenthal, C.M. Tătărașcu, C.I.Stăncescu, C.D.Mirea etc. El intenționa să construiască un muzeu pentru colecția sa, dar la începerea războiului a trimis în Rusia cele mai valoroase tablouri, odată cu tezaurul țării, dar acestea nu s-au mai întors niciodată.

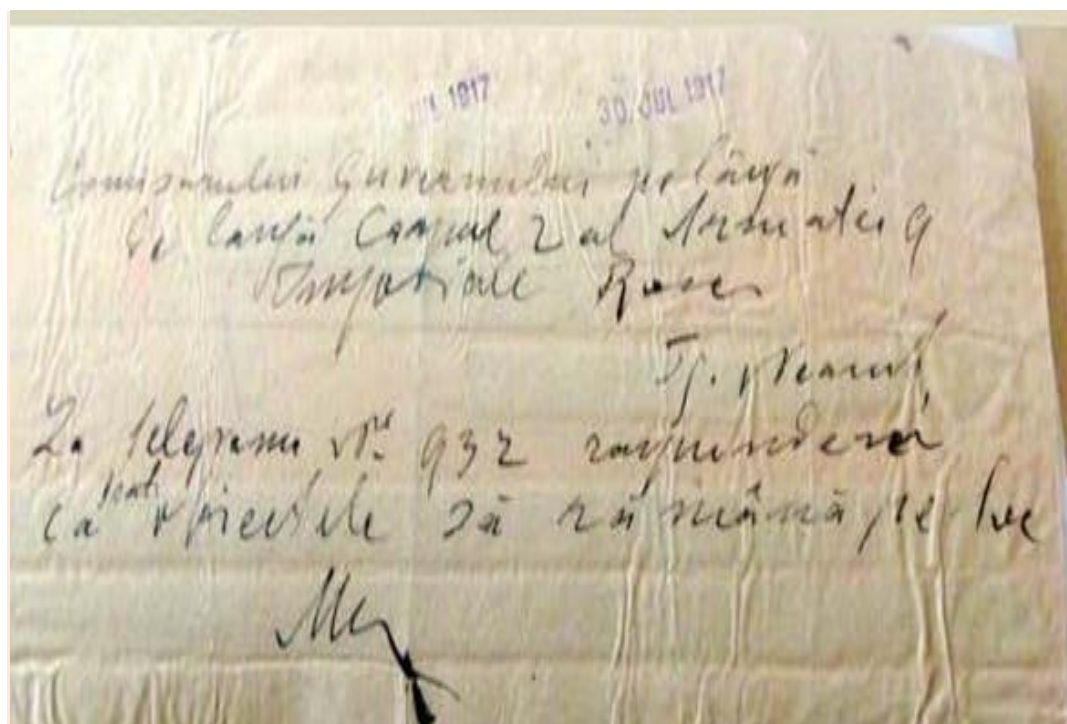
După terminarea primului Război Mondial, George Enescu și-a redobândit manuscrisele. Datorită prieteniei cu responsabili francezi, după reluarea relațiilor diplomatice dintre Paris și Moscova, autoritățile ruse au restituit lui Enescu lădița cu manuscrise, în stare intactă. Este un gest prin care tânăra URSS încerca să demonstreze că prețuiește arta muzicală a compozitorului român, de la confiscare, neîmpărtășind astfel soarta operelor incluse în tezaurul românesc trimis la Moscova. Partea din colecție care a plecat cu familia sa în Franța, la Nisa, era oricum suficient de mare ca să se organizeze o galerie publică, temeinic pregătită.”

O poveste fascinantă a cunoscut însă lista de obiecte aparținând lui Barbu Știrbey (compusă din tablouri, argintărie, piese de broderie scumpe etc). Neavând încredere în comportamentul noii puteri de la Moscova, Barbu Știrbey a încredințat aceste valori bunului său prieten, baronul Fasciotti, ambasadorul italian în România, pentru a le trimite la Petrograd, în custodia ambasadei italiene de acolo. Evident, rușii nu au ținut cont de regulile imunității diplomatice a bunurilor ambasadei așa că obiectele din lădițele lui Barbu Știrbey s-au pierdut, nu se știe unde, nu se știe când. Mai târziu, el a aflat că, la un anticar din Germania s-ar găsi câteva dintre bunurile trimise în vremea războiului la Petrograd, pe care le-a răscumpărat. Ceea ce este și mai trist este faptul că Barbu Știrbey a convins-o pe Regina Maria să depună în tezaurul trimis la Moscova și colecția de bijuterii regale, deși regina nu dorea să o facă. Noroc că, la moartea mamei sale, Ducesa de Coburg, regina Maria a moștenit o parte din faimoasele bijuterii pe care Țarul Alexandru al II-lea le dăruise unicei sale fiice. După repetate demersuri ale autorităților române, în anul 1936 a fost returnată o parte din tezaur, respectiv documente de arhivă, acte, cărți și, în colecția dr. C. I. Angelescu se aflau 10-12 picturi de N. Grigorescu, 10 tablouri de Ion Andreescu, 50-60 de picturi semnate de Luchian. Ar fi vrut să doneze această colecție Pinacotecii Ateneului sau Muzeului Th. Aman din Craiova, orașul său natal. Ca anecdotă, privind zgârcenia sa proverbială se spune că dr. Angelescu își ascundea colecția în pivniță sau uneori o expunea pe pereții propriei case”. În cele din urmă, colecția s-a împrăștiat anonim prin muzeele publice, colecții particulare sau uneori în depozitele Galeriei Naționale. (Cf. Corina Petrică, *dr. Constantin Angelescu. Ministrul Instrucțiunii Publice în perioadele 1922 –1926; 1927-1928* Editura Sf. Ierarh Nicolae, Iași; Nicolae Peneș, Dr. C. Angelescu, *Povestea unei vieți*, Editura Monteoru, București, 1998, p. 54)

Semn de reconciliere, osemintele principelui Cantemir, nu însă, fondurile bancare, tablourile și obiectele bisericesti de valoare. Abia la data de 12 iunie 1956 a fost repatriată o parte consistentă din tezaurul românesc plecat la Moscova în anii primului Război Mondial, compus, printre altele, din odoare mănăstirești, 1.350 de picturi, gravuri și desene, dintre care 120 de picturi erau ale lui Nicolae Grigorescu sau ale altor pictori români. Ca urmare, la București s-a deschis o mare expoziție la Muzeul de Artă al României, inaugurată chiar de ziua națională, la 23 august 1956.

În ceea ce privește destinatarul telegrammei: Lt. I.G. Duca (s.n.), merită să dezlegăm misterul acestei titlaturii cel puțin ciudate. În guvernul României, după cum se obișnuiește, în afară de cazuri excepționale, ministrul este de obicei un civil, mai puțin în ceea ce privește portofoliul apărării, în care titularul poate fi și un militar de carieră. Deci, de unde până unde gradul de locotenent atribuit lui I.G. Duca? Pe când își făcea studiile la Paris, tânărul I.G. Duca fusese scutit de serviciul militar, invocându-se două motive: miopia de care suferea, precum și faptul că era copil de văduvă. În anul 1913, la izbucnirea războiului cu Bulgaria, I.G. Duca, favoritul lui Ion I. C. Brătianu, putea să se eschiveze de la înrolare, dar el se înscrie imediat ca simplu voluntar, fiind atașat pe lângă cartierul generalului Crăiniceanu. La începerea operațiunilor armatei române, în vara anului 1916, ministrul se considera mobilizat în slujba țării, dar, în cursul lunii Septembrie 1917, ordonându-se revizuirea tuturor scutițiilor, I.G. Duca crede de datoria sa să dea cel dintâi exemplu și, în consecință, se prezintă la examenul medical al centrului de

recrutare, aflat într-un spital din Iași. Medicii militari, deși știau situația, foarte bine cine este recrutul, adică Ministrul Cultelor și Instrucțiunii, i-au eliberat o foiță cu mențiunea "recrutul Duca G. Ion bun ca soldat, partea sedentară". Și acum, să deslușim cum a salvat I.G. Duca tablourile inestimabile ale pictorului N. Grigorescu, aflate la M-rea Agapia și M-rea Neamț. În imaginea se

află dispoziția ministrului: "Comisarului Guvernului pe lângă Corpul 2 al Armatei 9 Imperiale Ruse³, Tg. Neamț". La telegrama no 932 răspundem ca toate picturile să rămână pe loc". Cu alte cuvinte, ministrul I.G. Duca a decis, cu a sa putere, ca tablourile să nu fie îndepărtate de locul unde acestea se găsesc. O frază laconică, un risc asumat, dar cu efecte atât de benefice pentru picturile lui N. Grigorescu. Pe lângă cele 120 de tablouri de mare valoare, inclusiv cele aparținând lui N. Grigorescu, au fost repatriate vase liturgice din aur și argint, cărți și miniaturi vechi, 156 de icoane, 418 tapițerii, 495 obiecte de cult religios etc., inclusiv circa 2.500 de obiecte constând în obiecte de orfevrărie medievală, broderii liturgice și stoffe vechi. Acestea au fost apoi transmise Patriarhiei Române, care le-a repartizat apoi Mitropoliilor Moldovei și Sucevei, Țării Românești, Mănăstirii Curtea de Argeș etc.

Și acum, să deslușim cum a salvat I.G. Duca tablourile inestimabile ale pictorului N. Grigorescu, aflate la M-rea Agapia și M-rea Neamț. În imaginea de mai jos se află dispoziția ministrului: "Comisarului Guvernului pe lângă Corpul 2 al Armatei 9 Imperiale Ruse, Tg. Neamț. La telegrama no 932 răspundem ca toate picturile să rămână pe loc". Cu alte cuvinte, ministrul I.G. Duca a decis, cu a sa putere, ca tablourile să nu fie îndepărtate de locul unde acestea se găsesc. O frază laconică, un risc asumat, dar cu efecte atât de benefice pentru picturile lui N. Grigorescu.

³ În anul 1917, pe teritoriul Moldovei se aflau Armatele Imperiale 4, 6 și 9 ruse, plus Armata Imperială 8 rusă, din Bucovina.